

Marjan Toš*

Tlakovci spomina

Nekoliko drugačen spomin na žrtve holokavsta v Mariboru

»Spominjati se holokavsta zahteva pogum: odkrito se soočiti s prikazom tega zla brez milosti, trpeti zaradi neutolažljive žalosti otrok in staršev, občutiti praznino in izgubo, brati nedoumljiva pričevanja o izprijenem in zlobnem človeškem umu, zavleči se v senco dvoma, ki jo poskuša holokavst vreči na moralno vseh ljudi in narodov. Da bi izgubljena življenja milijonov imela trajno vrednost, se moramo spominjati in ostati budni. Takrat lahko pepel in neoznačeni grobovi teh žrtev postanejo posvečena tla, iz katerih bo raslo človeško upanje, strpnost in moralna hrabrost.« (iz razstave HOLOKAVST 1933–1945, Pogum, da se spominjamo; Sinagoga Maribor, november 2004 – januar 2005).

Nemški umetnik Gunther Demnig že od leta 1994 uresničuje umetniški projekt Stolpersteine, ki je že zdavnaj prerasel zgolj nemške okvire in postal vseevropski projekt. Namenjen je spominu na žrtve nacizma, ki so življenje izgubili v koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno: Judom, Romom, Sintom, pripadnikom različnih družbenih marginalnih skupin, političnim in vojnim ujetnikom. Bistvo projekta je obeležje v obliki kamnitega tlakovca (dimenzije: 10 x 10 cm, največ 10 cm nad tlemi), prevlečenega s slojem medenine, v katero so vgravirani podatki posamezne žrtve (ime in priimek, datum in kraj rojstva, deportacije ter smrti; če so podatki znani). Tlakovec spomina je vgrajen v pločnik ali cestišče, kjer je žrtev stanovala ali delala. V večini prime-

* dr., Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Židovska ulica 4, SI-2000 Maribor e-naslov: upravaa@sinagogamaribor-si

rov donatorsko vlogo prevzamejo različne institucije, šole in lokalne oblasti. Do danes je bilo vgrajenih že prek 22.000 tlakovcev v več kot 450 evropskih mestih v Avstriji (Dunaj, Salzburg, Braunau – Hitlerjevo rojstno mesto), na Madžarskem, v Italiji, Nemčiji, Belgiji, Poljski, Ukrajini, na Nizozemskem, Češkem in Norveškem. V načrtu je tudi izvedba projekta na Danskem. Veliki evropski družini se je letos pridružil tudi Maribor.

V Mariboru je bila ideja o postavitvi »Tlakovcev spomina« sprejeta v okviru projekta Zvezdna proga, v katerem smo združili organizacijske moči Mariborska knjižnica, Prva gimnazija Maribor in Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor. Idejo je Borisu Hajdinjaku s Prve gimnazije posredovala njegova bivša dijakinja Urška Ferk, ki se je s projektom seznanila v Olomoucu na Češkem. Pobuda je doživela podporo tudi v Mestni občini Maribor, na Ministrstvu za zunanje zadeve in v ZRC SAZU. Bilo je podpisano pismo o nameri, ki je pripomoglo, da je bil prvi del pobude realiziran že v okviru letošnjega projekta »ŠOA – SPOMINJAJMO SE«. Z njim tudi v Mariboru in v celoti Sloveniji obeležujemo mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta. V Mariboru so bili *Tlakovci spomina* simbolično položeni v Ulici kneza Koclja 2, v Nasipni ulici 68 in v Ulici borcev za severno mejo 2. Z njimi se je mesto Maribor trajno oddolžilo spominu na mariborske žrtve holokavsta. V Ulici kneza Koclja so Tlakovce spomina dobili Marija Singer, roj. Zeissler, Arnošt Kohnstein, Olga Kohnstein, roj. Singer, Rudolf Kohnstein, Milica Kohnstein in Gizela Kohnstein. V Ulici borcev za severno mejo 2 in v Nasipni ulici 68 pa so Tlakovce spomina dobili Drago Singer, Erna Singer, roj. Kohnstein, Milan Singer, Viljem Kohnstein, Pavla Kohnstein in Jeannet Kohnstein, roj. Blum.

V Mariboru je po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1931 živelo 81 Judov. Med njimi so bili tudi člani zelo znanih judovskih družin Kohnstein in Singer. Njihove usode je v zborniku *Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst* (Sinagoga Maribor, 2012) podrobneje razčlenil in celovito opisal Boris Hajdinjak, sodelavec mariborske Sinagoge, sicer pa profesor na Prvi gimnaziji Maribor. Po nemški okupaciji Maribora aprila 1941 so družinama najprej odvzeli večino premoženja in ju v začetku septembra 1941 izgnali iz Spodnje Štajerske. Zatočišče so našli v Medžimurju, ki je spadalo pod madžarsko okupacijsko oblast. V središču te pokrajine, Čakovcu, je že od leta 1935 živel Arnoštov brat Emil Kohnstein. Po nemški okupaciji Madžarske marca 1944 se je položaj Judov izjemno poslabšal in že aprila 1944 so se začele obsežne aretacije Judov, ki so zajele tudi Jude v Prekmurju in Medžimurju. Večino aretiranih Judov so odpeljali v Auschwitz. Kohnsteini in Singerji so bili aretirani 26. aprila 1944, zaprti v getu Nagykanizsa do srede maja in prepeljani v Auschwitz najverjetneje med 21. ali 22. majem. Takoj po prihodu v Auschwitz (v katerem je končala tudi večina prekmurskih Judov) se je začela zloglasna selekcija taboriščnikov: desno za delovno taborišče, levo za plinske celice in krematorij. Na levo, torej v usmrteve, so poslali skoraj 75% vseh prispelih Judov. Med njimi so bili tudi Arnošt (56 let), Olga (48 let), Rudolf (24 let) in Milica (16 let) Kohnstein ter Marija (83 let), Erna (39 let), Drago in Milan (12 let) Singer. Njihova trupla so bila še isti dan upepeljena. Enaka usoda je najbrž hkrati

doletela tudi njihove medžimurske sorodnike (Viljem in Pavla Kohnstein ter Jeannet Kohnstein, roj. Blum). Preživel so Dragotin in Emilov sin Oto Kohnstein (rojen leta 1929) ter Eduardov sin Ivica (rojen 1927). Oba še vedno živita v Zagrebu. Naj spomnimo, da je bil o Otovem življenju (poleg zloglasnega Auschwitza je preživel še taborišči Mittelbau – Dora, podružnico Buchenwalda in Bergen – Belsen) leta 2008 posnet dokumentarni film *Da se ne zaboravi ...*

Ker je bil nemški umetnik Gunther Demnig januarja zadržan in se mariborskega dogodka ni mogel udeležiti, so zaradi obveznosti do njegovih avtorskih pravic *Tlakovce spomina* na omenjenih ulicah fizično vgradili v asfaltno podlago 13. julija. Pri realizaciji so sodelovali strokovnjaki mariborske družbe Nigrad, ki je skupaj z Mestno občino vsestransko podprla napore Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor in njegovih partnerjev, da se Maribor dostojno pridruži 450 evropskim mestom, v katerih imajo žrtve holokavsta imena in priimke. To je prva takšna oblika trajnega spominjanja na žrtve genocida v Sloveniji in je rezultat večletnih naporov mariborske Sinagoge, da se spomin na holokavst neguje in z različnimi manifestacijami krepi. Predvsem med mladimi, zato so tudi pritegnili k sodelovanju Prvo gimnazijo in osnovni šoli Draga Kobala v Mariboru ter OŠ Pesnica iz Pesnice pri Mariboru. V Sloveniji potekajo prireditve ob spominskem dnevu na žrtve holokavsta 27. januarju od leta 2008.

Mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta je namenjen poklonitvi vsem žrtvam holokavsta in drugih genocidov, ki so posegli v temeljne vrednote človeške civilizacije in po koncu druge svetovne vojne privedli narode do zaobljube, da se tovrstna grozodejstva ne smejo nikoli več ponoviti. Na ta dan leta 1945 so zavezniki osvobodili nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz blizu Krakova na južnem Poljskem. Med aprilom 1940 in decembrom 1944 je tam tragično umrlo okoli 1,5 milijona Judov, pa tudi več tisoč Romov, Sintov, Poljakov in pripadnikov drugih narodov. V to koncentracijsko taborišče smrti je bilo pripeljanih tudi 2330 oseb iz Slovenije. Ko so 27. januarja 1945 zavezniški vojaki osvobodili taborišče, so lahko rešili le 7650 bolnih in izčrpanih taboriščnikov. Z namenom ohranjanja spomina na grozodejstvo holokavsta in ostalih genocidov, njihovega nadaljnega proučevanja in poučevanja o njih je bila leta 2001 s Stockholmsko deklaracijo ustanovljena projektna skupina za proučevanje holokavsta in spominjanje nanj. Decembra 2011 se je na plenarnem zasedanju v Haagu preimenovala v Mednarodno organizacijo za spominjanje na holokavst (International Holocaust Remembrance Organisation – IHRO). Istega dne je bila skupaj z Irsko in Srbijo kot polnopravna članica v organizacijo sprejeta tudi Slovenija. Tako ima organizacija sedaj 31 članic. Številke in razmerja so suhoparna dejstva, in če imamo pred očmi samo to dvoje, žrtve holokavsta izgubijo posvečenost in tragiko, ki sta skriti v izgubi 6 milijonov oseb s pripadajočimi življenji. Iztrgajmo tej neobvladljivi množici posameznike, dajmo jim ponovno imena, obraze in življenjske usode. In ravno to je bilo naše vodilo v prizadevanjih, da tudi do nedavnega povsem pozabljene mariborske žrtve holokavsta dobijo imena in priimke. Da njihova navzočnost v obliki *Tlakovcev spomina* simbolno pomeni konec molka in začetek trajnega pomnjenja – ko se

boste spotaknili ob njihovo ime, se jih boste spomnili. In po Evropi takšno spominjanje poteka že od leta 1994. Z umetniškimi projekti *Stolpersteine/Tlakovci spomina* ga udejanja nemški umetnik Gunther Demnig. Po načelu »en tlakovec za eno ime« projekt obuja do pred kratkim brezimne in pozabljene žrtve nacizma. Gre za standardizirano spominsko obeležje v obliki kamnitega tlakovca, prevlečenega s slojem medenine, v katerega so vgravirani osebni podatki posamezne žrtve. Maribor postaja prvo slovensko mesto, ki se je priključilo tej odmevni vseevropski pobudi.

Mariborsko pobudo, ki je naletela na velik odmev in podporo v javnosti, je od samega začetka pozdravila in podprla tudi Judovska skupnost Slovenije. Ta je od osamosvojitve Slovenije leta 1991 samostojna krovna organizacija slovenskih Judov. Ob osamosvojitvi je štela okoli 100 članov, skupaj pa naj bi bilo v tem času v Sloveniji po ocenah skupnosti približno 300 Judov. Mnogi se niso javno izrekli za Jude in se tudi niso želeli vključiti v skupnost. Vanjo se je vključilo več mlajših, ki so se postopoma lotili obnove judovske kulture, jezika in vere. Center slovenskega judovstva, ki je bil do leta 1941 v Prekmurju (tam je delovala močna in vplivna judovska skupnost v Murski Soboti in v Lendavi), se kmalu po letu 1945 preseli v Ljubljano. Pred slovensko osamosvojitvijo je živel v Murski Soboti le še 7 Judov, v vsej Sloveniji v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja vsega 52, po slovenski osamosvojitvi pa 81. A število je nekoliko višje, saj se mnogi ne opredelijo za Jude (ne v verskem in ne kulturno-tradicionalnem pogledu). Nekaj Judov se je k nam priselilo, nekaj se jih pojavi iz »katakomb«, saj so v času »komunizma« skrivali svoje poreklo. Danes naj bi bilo po neuradnih ocenah v Sloveniji med 300 in 500 Judov. Dovolj, da ohranjajo tradicijo, zgodovino in kulturo, s katero so pomembno zaznamovali slovenski prostor skozi zgodovino. Nikoli jih ni bilo veliko, a vedno toliko, da so bili prepoznavni, ustvarjalni in zaradi drugačnosti vedno preganjani. Nazadnje med drugo svetovno vojno, ko so bili v dobršni meri (558 Judov) uničeni v holokavstu. Lahko zapišemo, da je bilo na Slovenskem »judovsko vprašanje« učinkovito rešeno. In tudi zaradi tega je naša trajna dolžnost, da se tega temačnega poglavja vedno znova spominjamo.

S Tlakovci spomina bo tega spominjanja zdaj zagotovo še več. In po Mariboru se bo pobuda najbrž udejanjila še v katerem od slovenskih mest, ki so najbolj zaznamovana z judovstvom, morda za začetek v Ljubljani, nato pa tudi v Murski Soboti in Lendavi, tam, kjer je judovstvo pustilo trajen pečat in je bilo pred osemindesetimi leti skoraj docela uničeno. Od močne in zlasti ekonomsko vplivne predvojnne judovske skupnosti v Prekmurju so ostali le še ostanki ostankov.